

ALBINAS DRUKTEINIS

PERTVARKYTŲ SKYRYBOS TAISYKLIŲ TAIKYMAS

Metodinės rekomendacijos

TURINYS

Pratarmė	
Brūkšnys tarp veiksnio ir tarinio	
Tikslinamosios aplinkybės ir kitos aiškinamosios sakinio dalys	
Dalyvinės, pusedalyvinė, padalyvinės aplinkybės	
Pažyminiai ir priedėliai	
Vienarūšės sakinio dalys	
Kreipiniai ir įterpiniai	
Sudėtiniai sakiniai	
Tiesioginė kalba ir citatos	
Taisyklių pakeitimai ir užduotys	

PRATARMĖ

Įsigaliojus pertvarkytoms skyrybos taisyklėms, natūraliai atsiranda tam tikras atotrūkis tarp naujų reikalavimų vertinant tekstų skyrybą ir vadovėlių bei kitų mokymo leidinių turinio. Kol pakeitimai bus įtraukti į naujus vadovėlių leidimus ar naujus vadovėlius, nesunkiai galima šį tą pridėti ar atimti tam tikrose temose, ir bent kiek didesnių nesklandumų neturėtų kilti. Tam skirtas šiame leidinyje pateikiamas taisyklių ir atitinkamų temų vadovėliuose bei programose gretinimas.

Pritaikant taisykles prie vadovėliuose ir programose esančių sintaksės ir skyrybos temų, svarbu suprasti, kiek jos pakeičia mokinių ir mokytojų veiklą. Neretai baiminamasi, kad artimiausiu įvairių lygių žinių tikrinimo etapu nepavyks prisiderinti prie naujų taisyklių ir sukels sunkumų mokiniams ir mokytojams ar egzaminatoriams. Tačiau taisyklių pakeitimai yra tokie, kad mokiniai su retomis išimtimis galės skirti taip, kaip buvo išmokę, ir tai neturės įtakos vertinimui, nes skyryba pasislinko laisvėjimo kryptimi, pasidarė labiau orientuota į teksto, o ne pavienius kalbos sistemos sakinius.

Bet mokytojams aktualu tai, kad ne vienu atveju pasirenkamai galima skirti tai, kas anksčiau buvo skiriama griežtai. Tokius atvejus vertintojas turi nepražiūrėti ir klaidomis nelaikyti. O aiškus privalomosios skyrybos atribojimas nuo pasirenkamųjų atvejų turėtų palengvinti vertintojų darbą, nebekelti tiek diskusijų. Žinoma, sintaksinius vienetus ar ryšius reikia atpažinti, tačiau privalomoji skyryba yra grindžiama formaliais požymiais ir jų turėtų pakakti nustatant, klaidingai ar ne surašyti ženklai.

Apsaugoti mokinius nuo galimų klaidų yra turbūt pagrindinė mokytojo užduotis mokant skyrybos, bet svarbu ir patarti, kaip pasinaudoti skyrybos ženklais geresniam, tikslesniam tekstui sukurti. Todėl šiose rekomendacijose bus aptarinėjami ir galimi pasirenkamosios skyrybos variantai tam tikriems sintaksiniams santykiams parodyti.

Aptariami ne tik vadovėlių temose esantys skyrimo atvejai, nes taisant bet kokius mokinių rašytus tekstus gali pasitaikyti ir neįeinančios į temas skyrybos sakinių.

Temos griežtai nesiejamos su konkrečių vadovėlių pateikta tvarka, nes skirtingi vadovėliai jas pateikia nevienodai, tačiau tarpusavio santykis yra daugmaž vienodas, juo labiau kad svarbios pačios skyrybos taisyklių formuluotės. Todėl neretai gretinamas skirtinguose vadovėliuose esantis tam tikros skyrybos apibūdinimas ir lyginama su naujų taisyklių formuluote.

Brūkšnys tarp veiksnio ir tarinio

Taisyklės apie brūkšnį tarp veiksnio ir tarinio privalomojoje skyryboje nėra, tad bet kokią rašančiojo pasirinkimą formaliai (žymėdami klaidas) turime pripažinti kaip gerą. Tačiau ženklo buvimas ar nebuvimas yra susijęs su tam tikrais prasmės dalykais ir ją perteikiančia intonacija, todėl polinkių vienaip ar kitaip skirti yra, ir gana ryškių. Tad turime patarti, kaip pasielgti rašančiajam tekstą, kartu turėti pakankamai motyvų vienokiai ar kitokiai rekomendacijai.

Mokykliniuose vadovėliuose gana griežtai nurodoma rašyti brūkšnį, jei tarinio vardinė dalis yra išreikšta daiktavardžio ar kiekinio skaitvardžio vardininku, taip pat bendratimi (plg. Palubinskienė, Čepaitienė 2000, p. 144; Čepaitienė, Palubinskienė 2006, p. 65) arba tik minėtais vardininkais (be bendraties) (plg. Dobrovolskis 1998, p. 53). Bet pastarajame vadovėlyje yra svarbus brūkšnio rašymo apibūdinimo niuansas: šalia morfologinių požymių nurodomas intonacinis požymis – „kai vietoje jungties daroma didesnė pauzė“ (ten pat). Vadinasi, nesant tos pauzės galėtų brūkšnio nebūti net ir su daiktavardžio ar skaitvardžio vardininkais. Šio niuanso vėlesniuose vadovėliuose nebeliko. Beje, čia nekalbama, koks turėtų būti veiksnys, bet pavyzdžiuose (šalia taisyklės ir užduotyse) yra tik daiktavardžiai ir skaitvardžiai. O esant pabrėžiamajai dalelytei *tai*, vadovėliuose nurodytas pavyzdys ir su įvardžiu išreikštu veiksniu. Tiesa, paskutiniame aštuntos klasės vadovėlyje tarp užduočių yra pateikta svarbi pastabėlė: „Nepamirškite: brūkšnys sakinyje reikalauja pauzės“ (Čepaitienė, Palubinskienė 2006, p. 67). Atvirksčiai taikydami tą pastabą, galėtume sakyti, kad jei nėra pauzės tarp veiksnio ir tarinio, tai nebus ir brūkšnio, net ir esant išvardytiems morfologiniams požymiams. Tai gana griežtą pagrindinę taisyklę paverstų gerokai negriežta, nulemta teksto kūrėjo norų ir su tuo susijusios intonacijos.

Kitur nurodomas prasminis požymis – tapatybės santykiai tarp veiksnio ir tarinio vardine dalimi, išreikšta daiktavardžio ar kito daiktavardiškai vartojamo žodžio vardininku, pasakomų dalykų (Labutis 1998, p. 367). Tapatybę iliustruotų, tarkim, toks sakiny: *Strutis – stambus stepių ir pusdykumių paukštis*. Jei tapatybė nesiejama su sakinio dalių pozicijomis ir laikoma tik prasminiu apibūdinimu, tai ir sakinyje *Strutis paukštis, bet neskraido* tapatybę turėtume įžiūrėti (*Strutis yra paukštis*), bet intonacijos, aiškiai parodančios brūkšnį nebeliko. O sakinyje *Paukštis strutis, bet neskraido* dėl kitaip surikiuotos žodžių svarbos (rema sakinio pradžioje, intonaciškai pabrėžtas tarinys *paukštis*) vargu ar kam išvis kiltų noras rašyti brūkšnį. Visuose tuose sakiniuose veiksnys ir tarinys išreikštas daiktavardžio vardininkais, taigi buvusioji taisyklė lyg ir turėjo galioti. Toks sugretinimas paaiškina ir pateisina fakultatyvų veiksnio ir tarinio atskyrimą brūkšniu. Na o daikto (dalyko) priskyrimas daiktų (dalykų) klasei (tai ir yra tapatumo santykiai) yra susiję su tokia intonacija sakinyje, kur brūkšnys natūralus ir pageidautinas. Tokie sakiniai paprastai reikalingi pastraipų pradžiose ar dalyko aptarimo pradžioje.

Vadovėliuose buvo per griežtai atriboti kiti veiksnio ir tarinio santykiai skyrybos atžvilgiu (plg. minėti vadovėliai, taip pat Dobrovolskis, Koženiausienė, Mikulėnienė, 2006, p. 264 (pavyzdys). Pasakymas, kad brūkšnys nerašomas, jei tarinio vardinė dalis reiškia būdvardžio, dalyvio, kelintinio skaitvardžio vardininku net ir neatitiko išsamesnių skyrybos aprašų nuostatos. Tik ankstesniame vadovėlyje prie tokio apibūdinimo buvo pridėta taisyklę švelninanti svarbi nuoroda, kad brūkšnys nerašomas esant minėtai vardinei tarinio daliai ir jei prieš ją nėra ilgesnės pauzės (Dobrovolskis 1998, p. 53). Taigi esant ilgesnei pauzei ir prieš tokį tarinį galėtų būti rašomas brūkšnys. Pavyzdžiui, „Lietuvių kalbos rašyboje ir skyryboje“ (toliau – LKRS) (1992, p. 233) nurodomi net ir daiktavardžio vardininkais išreikštų veiksnio ir tarinio neskyrimo atvejai, o apie kitomis kalbos dalimis išreikštų veiksnio ir tarinio atskyrimą visai nekalbama. Tad vėl galima kalbėti tik apie tendenciją brūkšnio nerašyti esant tokioms tarinio vardinėms dalims. Net ir apibūdinamąjį, o ne tapatumo santykį rodantys daiktavardžio vardininkai priklausytų tokiems paprastai neskiriamiems atvejams, pvz.: *Pakalniškių vyrai peštukai*.

Tikslinamosios aplinkybės ir kitos aiškinamosios sakinio dalys

Mokykliniuose vadovėliuose aiškinamosios sakinio dalys nėra aptariamoms, kalbama tik apie tikslinamąsias aplinkybes. Patvirtintose taisyklėse priešingai – vartojama tik aiškinimo

sąvoka ir kalbama apie įvairias sakinio dalis. Negalima sakyti, kad vadovėliuose nėra kalbama apie kitų sakinio dalių tikslinamąją ar aiškinamąją paskirtį. Kalbant apie neišplėstą derinamąjį ar nederinamąjį pažyminį, pavartotą po pažymimojo žodžio, nurodoma, kad toks pažyminys išskiriamas, jei jis patikslina prieš pažymimąjį žodį einantį kitą pažyminį (*Nuskurusi vyšnia, be lapų, atrodė apgailėtina*) (Palubinskienė, Čepaitienė 2000, p. 179; Čepaitienė, Palubinskienė 2006, p. 94). Priedėlio skyrimas taip pat siejamas su pabrėžiamąja, aiškinamąja, kartais tikslinamąja intonacija (Palubinskienė, Čepaitienė 2000, p. 191). Taigi ir aiškinimo sąvoka vartojama, ir kitos sakinio dalys, be aplinkybių, minimos kaip susijusios panašiais į tikslinamąsias aplinkybes santykiais. Net tarinio vardinę dalį galima paaiškinti, patikslinti, pvz.: *Sabaliausku vaikai visi balti, į tėvą*. Kita vertus, tikslinamųjų aplinkybių apibūdinime yra minimas ir aiškinimas, ir tikslinimas (žr. ten pat, p. 166). Todėl, matyt, nėra pagrindo ieškoti atskiro tikslinimo sąvokos turinio, nors ji ir atrodo tinkamesnė vietai ir laikui tikslinti, nepaisant bandymų tas sąvokas atriboti (plg. Statkevičienė 2003, p. 15–20). Bet ir čia tikslesnį laiką ar vietą galima suprasti kaip paaiškinimą, pvz.: *Žiemą, per pačius šalčius, sugalvojo aplankyti dėdę; Už upės vingio, prie įtekančio upeliuko, sustojome ir užmetėme meškeres*. (Skyryba – pagal vadovėliuose pateiktas taisykles.) Aiškinamųjų ir tikslinamųjų ar tik aiškinamųjų sakinio dalių santykiai nurodomi ir išsamesniuose skyrybos aprašuose (plg. LKŽ 1998; LKRS, 1992), taigi apskritai yra įprasta.

Aptariamųjų sakinio dalių skyryba pasikeitė stipriai – visi aiškinimo (tikslinimo) atvejai pateko į pasirenkamąją skyrybą. Tokio pakeitimo motyvai kyla ir iš skyrybos aprašuose buvusios nuostatos, ir iš vertinimo objektyvumo galimybes.

Iki šiol privalomai buvo skiriamos aiškinamosios sakinio dalys, bet buvo kalbama apie galimybę pasakyti jas vientisa intonacija, neaiškinant ir neskirti, plg. *Geišiai sėdėjo kieme ant savo skrynios kaip užmušti* (LKŽ 1998, p. 357). Rašantysis žino, nori jis ar nenori paaiškinti, tad jam visada bus aišku, reikia ar nereikia skirti. Todėl svarstant tokius atvejus neretai ir buvo sakoma, kad čia neturėtų būti pasirinkimo, nes jei yra aiškinimas (t. y. aiškinamoji sakinio dalis), turi būti skiriama. Bet taisantysis ar redaguojantysis negali nustatyti, ar norėta aiškinti, bet neteisingai skirta, ar nenorėta aiškinti ir sąmoningai neskirta. Tekstas gali paremti vieną ar kitą variantą, bet ir iš jo dar negalima nustatyti rašančiojo norų, o pavieniame sakinyje bet kokia skyryba turėtų būti taisyklinga net nesvarstant. Taigi aiškinamųjų bei tikslinamųjų sakinio dalių skyrimas gali būti tik pasirenkamasis.

Abejonių galėtų kelti aiškinamosios sakinio dalys, vartojamos ne kartu su tomis, kurias aiškina, pvz.: *Ilgai jie ten kalbėdavosi (–) iki išnaktų*, arba kelios viena kitą aiškinančios sakinio dalys, pvz.: *Ten(,) už upės(,) prie pat miško(,) tarp kelių senų ir storų medžių(,) ir buvau įsitaisęs vietą apmąstymų ir kūrybos valandoms leisti*. Antrajame sakinyje galima panorėti vientisa intonacija grupuoti ir vienas, ir kitas aplinkybes, plg.: *Ten už upės, prie pat miško, tarp kelių senų ir storų medžių, ir buvau įsitaisęs vietą apmąstymų ir kūrybos valandoms leisti; Ten už upės, prie pat miško tarp kelių senų ir storų medžių, ir buvau įsitaisęs vietą apmąstymų ir kūrybos valandoms leisti; Ten už upės prie pat miško, tarp kelių senų ir storų medžių, ir buvau įsitaisęs vietą apmąstymų ir kūrybos valandoms leisti*. Vargu ar kalbėtojas užsinorėtų pasakyti visas aplinkybes vientisa intonacija, bet esant nesvarbiai informacijai, tai įmanoma. Būtų sunku atrasti požymių, padalijančių tokius atvejus į privalomąją ir pasirenkamąją skyrybą, vargu ar pavyktų atrasti ribą, kai neskyrimas negali būti pateisinamas.

Daugiau abejonių kelia aiškinamųjų sakinio dalių, atitrauktų nuo tų sakinio dalių, kurias aiškina, galimybė neskirti, pvz.: *Aš buvau labai gražiai apsirengusi (–) visiškai naujais rūbais*. Vieningos intonacijos nėra, nes tarp jų įsiterpia kitos sakinio dalys. Blieka tik kalbėtojo nenoras ryškinti iš prasmų kylantį aiškinimą. Fakultatyvų skyrimą nebent palaikytų pažyminių atvejai: *Vėjyje lingavo nuogos apynių šakos (,) be lapų ir auksinių spurgų*. Prielinksninio nederinamojo pažyminio vieta – po pažymimojo žodžio. Aiškindamas kitą, prieš pažymimąjį žodį einantį pažyminį jis neina greta, bet nėra nukeltas, atitrauktas nuo to žodžio, kurį aiškina, todėl intonaciškai dažniau gali nebūti neatskirtas. Pagal vienavardžių sakinio dalių išsidėstymą tokie atvejai yra panašūs.

Taigi neišskirti aiškinamųjų (tikslinamųjų) sakinio dalių nėra klaidinga. Skyrimo ar neskyrimo polinkiai yra gana ryškūs: lemia, kartu ar ne kartu eina aiškinanti ir aiškinama sakinio dalis, yra jų dvi ar daugiau, bet jokių būdu tokių polinkių negalima paversti vos ne privalomąja skyryba. Šiuo ir kitais panašiais atvejais turėtume pasitikėti rašančiojo kalbos jausmu. Tačiau aiškinamąsias sakinio dalis, kaip ir dalyvines, pusdalyvines, padalyvines aplinkybes, arba visai neskiriame, arba skiriame iš abiejų pusių. Beje, nėra tikslu išskyrimą vadinti atskyrimu, kai išskiriama sakinio dalis eina sakinio ar dėmens pabaigoje: vieta neleidžia parodyti išskyrimo, bet jis atskyrimu nepasidaro.

Tam tikrų sunkumų gali kelti skyrimo atvejai, apibūdinti pasirenkamojo skyrimo taisyklių 3.2 punkte. Kadangi čia svyruojama tarp aiškinimo ir vienaarūšiškumo, neskirti negalima, ir tokus atvejus reikia atpažinti, nepainioti su įprastomis aiškinamosiomis sakinio dalimis, juolab kad formuluotėje minima papildymo prasmė nedaug kuo skiriasi nuo aiškinimo. Pirmieji du pavyzdžiai yra kitokie negu likusieji (*Jam, ne kam kitam(,) dauguma mūsų klasės mergaičių stengdavosi patikti; Tik tu, ne bet kas iš mūsų(,) gali padėti karaliui dukterį atgauti*). Kitokius gretinamų sakinio dalių santykius lemia pakeistas, kalbėtojo norų sąlygotas vienos iš sakinio dalių reikšmingumas tekste. Įprastinė priešpriešos vienaarūšių su neiginiu tvarka yra tokia: *ne..., o ... (Ne svetimi žmonės, o tik kažkas iš savųjų tai galėjo padaryti; Bet ne dvi valandas, o dvi dienas užkliuvau tame Dievo užmirštame kampe)*. Sureikšminus antrąją gretinimo dalį ir perkėlus ją į priekį, dalis su neiginiu įgyja priduriamąją, papildymo intonaciją (ir apskritai tokią paskirtį tekste), tačiau vis tiek tai dviejų dalykų gretinimas, o ne to paties dalyko paaiškinimas ir sakinio dalys vienaarūšiškumo santykių nepraranda. Neįprasta neiginio vieta gali būti skiriamasis tokių vienavardžių sakinio dalių požymis. O kitus to punkto atvejus parodo papildymo santykius padedantys sukurianti žodžiai *kartu ir, drauge ir, ypač, net* ir pan.

Minint pavadinimą *vienavardės* reikėtų trumpam nukrypti ir paaiškinti jo reikalingumą. Mokytojų ir kitų suinteresuotųjų atsiliepimuose buvo abejojama tokios sąvokos reikalingumu. Žinoma, įvairios panašioms reiškiniams apibūdinti vartojamos sąvokos nėra geras dalykas, bet svarbu, ar jos žymi pakankamai atskiriamus dalykus. Aptariamuoju atveju dviejų tokiomis pat sintaksiniais santykiais susijusių sakinio dalių negalime pavadinti nei vienaarūšėmis, nei aiškinamosiomis (ar tikslinamosiomis), jos tik darosi panašios į vienas ar kitas pasirinkus prasmę, intonaciją ir skyrybą (beje, tai parodo bendrą vienaarūšiškumo ir aiškinimo komunikacinę, su kalbėtoju nuostatomis susijusią prigimtį). Bet vienu vardu jos gali būti pavadintos dėl tokių pat sintaksinių santykių.

Pakeitimas dėl dvitaškio po apibendrinamojo ir jungiamojo žodžių prieš vienaarūšes sakinio dalis neaiškumų neturėtų kelti: dvitaškio rašymas priklauso nuo išvardijimo ryškumo, bet, kiek ryšku, sprendžia rašantysis. Tačiau vadovėliuose, kartu, matyt, ir mokymo procese (kiek galima spręsti iš mokytojų atsiliepimų), netiksliai interpretuojamas pats sintaksinis reiškinys. Atkreipkime dėmesį į tai, kad ši skyrybos tema vadovėliuose yra pakliuvusi prie vienaarūšių sakinio dalių skyrybos. Bet tarp apibendrinamojo žodžio ir vienaarūšių sakinio dalių yra aiškinamieji santykiai. Tik aiškinimo sintaksinė sandara yra tokia, kad prireikia dvitaškio, beje, kaip ir kitais panašiais aiškinamųjų santykių atvejais, plg. sudėtinių bejungtukių sakinių santykius: *Namuose iš tikro nesama šeimininko: durys išvirtusios, vėjas drasko stogą, išpuvusios langinė, dirvonuoja sodas*. O vienaarūšes sakinio dalys tarpusavyje skiriamos pagal jų skyrimo taisykles ir tai aiškinamųjų santykių skyrybai neaktualu. Matyt, kai tėra tik tikslinamosios aplinkybės, kitų aiškinamųjų sakinio dalių neapartinėjama, tokių santykių skyrybos aiškinimas ir pakliūva prie bent kiek susijusių sintaksinių temų. Sintaksinę interpretaciją galbūt sunkina tai, kad aiškinamaisiais santykiais nelabai galima pavadinti santykius tarp vienaarūšių sakinio dalių ir po jų einančio apibendrinamojo žodžio – jis nepaaiškina vienaarūšių virtinės, tik apibendrina paprastai labai neinformatyviu įvardžiu ar prieveiksmiu (*visi, viskas, visai, visur* ar pan.). Tačiau jei būtų aiškinamųjų sakinio dalių skyrius, galėtų būti atskirai aptariami ir apibendrinamojo žodžio bei su juo susijusių vienaarūšių sakinio dalių santykiai ir skyryba.

Vadovėliuose teikiamos skyrybos neatitinka ir tai, kad apibendrinamąjį žodį aiškinančias vienaarūšes sakinio dalis patvirtintose taisyklėse leidžiama skirti ir brūkšniais. Priderinant užduotis prie pakeitimų reikėti keisti užduočių formuluotę: prašant įrašyti tam tikrus ženklus, reikėtų

nurodyti ir brūkšnio rašymo galimybę, plg. *Tilio ir Ūlos tėtis mokėjo net keletą užsienio kalbų anglų, vokiečių, prancūzų, ispanų...*; *Niekas čia jam nepatinka ir tėvo kruopštumas, ir Petro mokykumas, ir moterų audiniai* (Dobrovolskis, Koženiauskiene, Mikulėnienė 2006, p. 277, 278). Toks skyrimas suvienodina minėtą atvejį su, vadinamojo, daugianario priedėlio skyrimu, pvz.: *Žmonių – vyrų, moterų ir paauglių – priėjo pilna Blažio gryčia* (Palubinskienė, Čepaitienė 2000, p. 192); *Mikas Kėbla – universalus meno kritikas, trisdešimt šešerių metų vyras – niekam nekrinta į akis* (Čepaitienė, Palubinskienė 2006, p. 109) (žinoma, tokius pavyzdžius būtų geriau pateikti prie taisyklių, o ne užduotyje, nes gali susidaryti nuomonė, kad brūkšniais galima skirti tik apibendrinamąjį priedėlį, o daugianarį (kitaip – kelis vienaarūšius priedėlius) – ne). Apskritai įprastas priedėlis neturėtų pakliūti tarp aiškinamųjų sakinio dalių, bet po pažymimojo žodžio einantį ir savarankiškumo intonaciją turintį priedėlį įprasta interpretuoti kaip aiškinamąją sakinio dalį (plg. LKRS, 1992; Labutis 1998, p. 347). Kol šitaip bus, panašūs atvejai galės būti interpretuojami ir kaip kelios vienaarūšės sakinio dalys, susijusios aiškinamuoju santykiu su apibendrinamuoju žodžiu, ir kaip priedėlis (daugianaris priedėlis, keli vienaarūšiai priedėliai). Abiem atvejais skirti privaloma, tik tokio pavyzdžio nėra įtraukta prie priedėlių (privalomosios skyrybos 5.3 punktas), paliekant apibendrinamojo žodžio ir vienaarūšių skyrimo variantą.

Aptariant aiškinamąsias sakinio dalis reikėtų paminėti privalomosios skyrybos taisyklių 3.1 punkto antrąją pastabą. Pavyzdžiai, tinkantys labiau aiškinamųjų sakinio dalių skyrybai nei vienaarūšių, čia pakliuvo dėl to, kad aiškinamųjų sakinio dalių privalomosios skyrybos taisyklėse išvis nėra. Laiko ir erdvės nusakymas matų vienetais yra labai panašus į keliomis tikslinančiomis dalimis, bet ne mato vienetais nusakomą laiką ar erdvę, plg. privalomųjų taisyklių pastabos pavyzdžius *Jie lede išbuvo šešiasdešimt tris valandas trisdešimt vieną minutę dvidešimt vieną sekundę; Ant rankų jis nuėjo keturis kilometrus aštuonis šimtus dvidešimt penkis metrus septyniasdešimt penkis centimetrus* ir pasirenkamosios skyrybos aiškinamųjų sakinio dalių pavyzdžius *Susitikimas įvyko birželio 1 dieną(,) pirmadienį(,) po pietų(,) nedideliame pajūrio miestelyje; Šaskrydis vyks Tauragės apskrityje(,) Šilalės rajone(,) Laukuvos miestelyje(,) jau po savaitės*. Atriboja tik matų vienetų buvimas, manyta, kad nusakant laiką, erdvę ir pan. matų vienetais aiškinimas neįmanomas.

Dalyvinės, pusdalyvinės, padalyvinės aplinkybės

Skyryba nepasikeitė. Šiaip vadovėliuose tiksliai sakoma dėl pasirenkamosios skyrybos, bet kai informacija sudedama į schemas ir glaudžiami įrašai, apibūdinimas pasidaro netikslus. Formuluoatė „neskiriama, kai eina po tarinio“ – neteisinga (Čepaitienė, Palubinskienė 2006, p. 85): toks yra tik polinkis, todėl reikėtų įrašyti „paprastai“ arba „dažniausiai“.

Pažyminiai ir priedėliai

Pažyminio pavadinimą būtų tiksliau taikymas ir pažyminiams, ir priedėliams – vargu ar tinka priedėlį atriboti nuo kitų pažyminių, nes daikto priskyrimas daiktų grupei taip pat yra jo požymio nurodymas, bet vadovėliuose tos dvi sakinio dalys aptariamoms atskirai, nors akademiniai leidiniai linkę juos vienyti.

Pažyminio grupės žodžių skyryboje laisvumo atsiranda nemažai. Įprastų derinamųjų pažyminių skyryba nesikeičia. Nebent būtų galima atkreipti dėmesį į tai, kad vadovėliuose, ir pagrindinėse temose, ir kartoavimo skyreliuose, kalbama tik apie būdvardinių ir dalyvinių derinamųjų pažyminių skyrybą, nors apibūdinant derinamuosius pažyminius yra paminimi ir skaitvardiniai bei įvardiniai. Žinoma, pastarieji kur kas rečiau būna išplėsti ir po pažymimojo žodžio, bet visai įmanomi (*Prasidėjo šalnos, pirmosios po ilgo ir šilto rudens; Bendraklasės, visos trys, taip pat prisidėjo prie mūsų sumanymo; Sugrįžo kaimynas, jau kitoks negu anksčiau*). Skyrybos aprašuose derinamųjų pažyminių skyryba nėra siejama su raiška, tik vadovėliuose ribojantis tipiška raiška gali atrodyti, kad taisyklė galioja tik būdvardiniams bei dalyviniams.

Iš vadovėliuose aptariamų atvejų paminėtina, kad ir prieš, ir po pažymimojo žodžio, išreikšto įvardžiu, einantis derinamasis neišplėstas pažyminy, taip pat ir neišplėstas priedėlis, nebūtinai turi būti skiriamas, pvz.: *Mes(,) jauni(,) mokam siekti tikslo; Jauni(,) mes daug ko nemokėjom; Mums(,) vilkams(,) sunku gyventi*, bet prieš tokį pažymimąjį žodį išplėsti derinamieji, nederinamieji pažyminiai, priedėliai (išplėstuosius atitinka ir neišplėsti vienušiai) būtinai skiriami.

Vadovėliuose nėra aptarinėjama, kad įvardį pažymintys pažyminiai ir priedėliai turi papildomą aplinkybės reikšmę, pvz.: *Atlaidus kitų silpnybėms, jis buvo griežtas ir reiklus sau; Juodais garbanotais plaukais, švitriomis rudomis akimis, ji atrodė kaip čigonė; Stipruolis, vikruolis, jis per fizinio lavinimo pamokas mokytojo buvo tik giriamas*. Privalomai išskiriami tik išplėsti pažyminiai ar priedėliai arba du ar daugiau neišplėstų pažyminių ar priedėlių, einančių prieš įvardžiu išreikštą pažymimąjį žodį. Neišplėsti pažyminiai ir priedėliai, o nederinamieji po pažymimojo žodžio – ir išplėsti yra skiriami pasirenkamai. Tad pastaba, esanti 8 klasės vadovėliuose, yra jau netiksli (Palubinskienė, Čepaitienė 2000, p. 179; Čepaitienė, Palubinskienė 2006, p. 94), taip pat netinka pavyzdžiai 9 ir 10 klasių vientisinio sakinio skyrybos kartojimo ir apibendrinimo lentelėse (plg. Dobrovolskis, Koženiauskienė, Mikulėnienė 2005, p. 27; 2006, p. 265).

Papildomą aplinkybės reikšmę jie gali turėti ir pažymėdami daiktavardį, tuomet formalių tokios reikšmės požymių nebelyka, tik intonacija, plg.: *Plepus, bet gudrus ir „slidus“ (,) kaimynas man visai nekėlė pasitikėjimo; Raudonomis nuo nemigos akimis(,) inspekcijos viršininkas neatrodė nusiteikęs šiandien spręsti bent kiek rimtesnius klausimus; Darius(,) raudona ir skaudančia ausimi(,) tik ir tegalvojo, kaip atkeršyti už tokį pažeminimą*. Taisančiajam tekstą belieka pasiaiškinti, ar galima iš sakinio suprasti „kadangi yra toks, todėl...“, tačiau neskirtas toks pažyminy tik neteks aplinkybinio atspalvio, o skyryba atitiks taisyklę, nes tose pozicijose tokie pažyminiai neskiriami. Kebliau vertinti, kai mokiny (ar bet koks kitas teksto kūrėjas) skiria pažyminį kaip turintį papildomą aplinkybės reikšmę, bet tekstas to neparemia, pvz.: **Nuolatos pykstantis ir visus peikiantis, bendradarbis atsikraustė, kaip tyčia, į mūsų laiptinę*. Dalyvinė žodžių grupė su tariniu jokių aplinkybinių santykių (paprastai būna priežastiniai santykiai) neturi, ir tai nustato vertinantysis.

Kai iš išorės sutampa skirtingos sakinio dalys, įvertinama jų funkcija ir iš to sprendžiame apie skyrybą – tarkim, dalyvinę žodžių grupę interpretuojame kaip pažyminį ar kaip aplinkybę, plg.: *Įmonės savininkas, visą laiką atrodęs laimingas ir patenkintas savo veikla, po patikrinimo buvo neatpažįstamas ir įmonės savininkas(,) nesugebėjęs tvarkyti buhalterinės apskaitos(,) buvo nubaustas didele bauda*. Jei pažyminy – būtinai skiriama, jei aplinkybė – galima rinktis, o sakiny parodo, galima ar negalima laikyti aplinkybe. Taigi viso sakinio prasmė gali būti svarstomo vieneto skyrybos nustatymo pagrindas. Tačiau tarp pažyminio, turinčio aplinkybės reikšmės atspalvį, ir jo neturinčio skirtumas mažesnis, ir kontekstas, sakiny to skirtumo taip aiškiai neparodo. Todėl toks pažyminy ar priedėlis priskirtas pasirenkamajai skyrybai. Keblu tai, kad taisyklės neužkerta kelio mokiniui atskirti įprastą išplėstą derinimąjį pažyminį prieš pažymimąjį žodį daiktavardį ir apginti tokią skyrybą aplinkybės atspalvį turinčio pažyminio, pažymninčio daiktavardį, pasirenkamosios skyrybos taisykle.

Papildomą aplinkybės reikšmę gali turėti ir pažyminiai bei priedėliai su dalelytėmis *kad ir, nors ir, tegu* ir kt., jie taip pat vadovėliuose neminimi. Anksčiau tokie pažyminiai bei priedėliai buvo skiriami privalomai, dabar yra perkelti į pasirenkamosios skyrybos taisyklę, plg.: *Visą kelią(,) nors ir primuštas(,) vilkas nešė ant nugaros lapę; Kaip vyresnis ir gudresnis(,) brolis liepė man tylėti ir toliau dirbti savo darbą; To žemės kampilio(,) kaip didžiausios šventenybės(,) nusilenkia paliesti net rūščiausios širdies žmonės*. Reikia tikslinti tą pačią pastabą, kaip ir dėl pažyminių, pažymninčių įvardžius.

Šiame skyriuje kitaip sintaksiškai interpretuojamos žodžių grupės su *vardu, pavarde, pravarde*. Dėl to, kad jos yra artimesnės nederinamiesiems pažyminiams, prasidedantiems žodžiais *tema, antrašte, pavadinimu*, laikomos ne priedėliais, o tam tikrais nederinamaisiais pažyminiais. Pagrindinis tokių grupių žodis nekeičia formos keičiantis pažymimajam žodžiui, plg.: *Kliento (,) pavarde Petraitis(,) agentūra tą dieną neaptarnavo; Klientui(,) pavarde Petraitis(,) tą dieną jokių paslaugų nebuvo siūlyta; Klientą(,) pavarde Petraitis(,) tą dieną aptarnavo laikina*

agentūros darbuotoja; Su klientu(,) pavarde Petraitis(,) tą dieną mūsų agentūros darbuotojai nebendravo. O priedėlis visada turi tą patį linksnį kaip ir jo pažymimasis žodis. Kadangi anksčiau tokios žodžių grupės buvo skiriamos griežtai, be to, jos lengviau pertvarkomos į priedėlius, naujose taisyklėse priskirtos pasirenkamojo skyrimo sričiai, nors panašios grupės su žodžiais *tema, antrašte, pavadinimu* – neskiriamos (žr. privalomosios skyrybos taisyklių 5.1 punkto 2 pastaba). 8 klasės vadovėliuose tokios žodžių grupės prie nederinamųjų pažyminių neminimos (plg. Palubinskienė, Čepaitienė 2000, p. 176; Čepaitienė, Palubinskienė 2006, p. 91). Būtų verta paminėti ir tarp nederinamojo pažyminio raiškos būdų, ir prie skyrybos (atitinkamai p.178 ir p. 93). Tiksliau būtų sakyti, kad derinamųjų ir nederinamųjų kilmininkinių pažyminių įprastinė vieta – prieš pažymimąjį žodį, o likusiųjų nederinamųjų – po pažymimojo žodžio. Įprastinėse vietose pažyminiai neskiriami, išskyrus minėtus papildomos aplinkybės reikšmės atvejus. Ir čia jau reikėtų paminėti galimus skirti pažyminius su žodžiais *vardu, pavarde, pravarde* bei jų panašumą į neskiriamus pažyminius su žodžiais *tema, antrašte, pavadinimu*. Žodžių grupės su *vardu, pavarde, pravarde* priedėlių skyrybos ir vartojimo temoje minimos tik ankstesniuose vadovėliuose (plg. Palubinskienė, Čepaitienė 2000, p. 191). Vėlesniame vadovėlyje (2006 m.) į priedėlių temą jos nebeįtrauktos, nėra ir kitų klasių paskutinių vadovėlių kartojimo skyriuose.

Vienarūšės sakinio dalys

Vienarūšės sakinio dalys vadovėliuose yra apibūdinamos pirmiausia sintaksiniais santykiais – vienodu ryšiu su trečiąja sakinio dalimi ir sintaksiniu lygiavertiškumu, taip pat sintaksinį lygiavertiškumą lydinčia išvardijamąja (išskaičiuojamąja)¹ intonacija (Palubinskienė, Čepaitienė 2000, p. 200; Čepaitienė, Palubinskienė 2006, p. 117–118). Tiesa, pastabose, ypač 2006 m. vadovėlyje, gana aiškiai nurodoma atkreipti dėmesį į intonaciją, vadovautis ja nusprendžiant, vienarūšiai ar nevienarūšiai bus pažyminiai (plg. p. 122–123). Taisyklėse šalia vienarūšių pavadinimo (vienarūšiškumas, kaip ir kitų vienetų sintaksiniai dalykai, nėra aiškinami) minimas tik vienas požymis – išvardijamoji intonacija, tad jis suprantamas kaip svarbus. Šis lyg ir menkas skirtumas darosi aktualesnis aiškinant vienarūšių derinamųjų pažyminių skyrybą. Kadangi jie nustatomi pagal papildomą vieno prasminio pagrindo požymį, tai ne tuo pačiu pagrindu apibūdinamus daikto požymius nurodantys pažyminiai laikomi nevienarūšiais ir gana griežtai nurodoma jų neskirti (ypač 2000 m. vadovėlyje, p. 202). Pasirenkamojo skyrimo taisyklės, remdamosi intonacijos ir su ja susijusiu lygiavertiškumo požymiu, leidžia juos skirti dvejopai. Su intonacija susijęs lygiavertiškumas reiškia maždaug vienodą abiejų požymių svarbą kalbėtojui, o ne vienodus sintaksinius santykius. Taigi tikslindami tokių pažyminių skyrybą turime daugiau dėmesio skirti išvardijimo intonacijai ir su ja susijusiam vienodam reikšmingumui, kaip vienarūšių požymiui. Net rūšinę ypatybę nurodantį derinamąjį pažyminį galima paversti vienarūšiu, pvz.: *Turėjo seną(,) aplūžusį sunkvežimį, o nusipirko naują(,) lengvąjį automobilį.* Tai paremia lituanistams žinomi atvejai, kai ir skirtingos sakinio dalys yra pasakomos kaip vienarūšės, pvz.: *Ateik vakare, prie apgriuvusio malūno ir vienas.* Beje, panašus pavyzdys yra ir vadovėlyje (2000 m.). 185 puslapyje 11 užduotyje pateikiamas toks sakinytis su pažyminiais: *Parduodamos 12 rūšių kokybiškos, be konservantų vaisių sultys, pagamintos tik iš geriausių žaliavų.* Išretintai pažymėti derinamasis ir nederinamasis pažyminiai gali būti atskirti tik jei suprantami kaip vienarūšiai. Tokie periferiniai atvejai nepaneigia svarbių sintaksinių požymių, būdingų daugeliui vienarūšių sakinio dalių, tik reikėtų vengti kategoriškumo ir aiškinti pridedant *paprastai, dažniausiai* ar *pan.*

Vadovėliuose nekalbama apie vienarūšių sakinio dalių skyrimą brūkšniu (išskyrus apibendrinamojo žodžio santykį su vienarūšėmis, kuris, kaip minėta anksčiau, susijęs su aiškinamaisiais santykiais, o ne su vienarūšiškumu), pvz.: *Ne šiandien – rytoj atnešiu, ko čia jaudiniesi! Ateisi į pasirodymą – pamatysi puikų reginį.* Tokie sakiniai naudingi gyvesnei kalbai, teksto dinamiškumui kurti, todėl pasitaikius progai galima atkreipti į tai dėmesį.

¹ Vadovėliuose vartojama sąvoka „išskaičiuojamoji intonacija“. Dėl šio žodžio leksinės reikšmės (*skaičiuoti*) šis pavadinimas gal ir ne visai tikslus. Taisyklėse vartojamas pavadinimas „vienarūšės išvardijamosios sakinio dalys“ tiksliau nusako lygiaverčių pavadinimų surikiavimą sakinyje.

Kreipiniai ir įterpiniai

Kreipinių skyrimo taisyklė liko tokia pati, tik atskirai ir privalomosios, ir pasirenkamosios skyrybos taisyklėse yra paminėti kreipinio ir antrojo asmens įvardžių *tu, jūs* santykio atvejai. Vienuose sakiniuose minėti įvardžiai nurodo tą patį asmenį ar asmenis, į kuriuos kreipiamasi. Kartu kalboje neretai tokius įvardžius kalbėtojas pavartoja vientisa intonacija su kreipiniu, tarsi sustiprindamas kreipimąsi ir susilpnindamas įvardžio pavadinamąją galią, pvz.: *Eik greičiau dirbti, ožka tu!* (*Eik greičiau dirbti, tu ožka!*). Sakinys dėl to nėra kiek nenukenčia, nes veiksnį galima suprasti kaip numanomą. Šito nesiekiant įvardis priklausys sakiniui (*Eik greičiau dirbti tu, ožka!*). Žinoma, tokia pasirinkimo galimybė yra vartojant įvardį šalia šauksmininku išreikšto žodžio ir paprastai prieš jį. Tačiau jei sakinyje numanomas veiksnys yra kitas arba išvis jo negali būti, tai rinktis nėra iš ko ir antrojo asmens įvardis visada priklausys kreipiniui – bus išskirtas kartu, pvz.: *Niekada daugiau tavęs ten neleisiu, tu neklaužada! Kaip galima šitaip elgtis, tu begėde!*

Įterpinių temos taisyklė pasikeitė ne taip mažai, tačiau neaiškumų lyg ir neturėtų kilti. Visi neskiriamieji modaliniai žodžiai leidžiami skirti, jei rašantysis mato panašumo į įterpinius, jei intonacija jam atrodo panaši. Tai, kad ir įterpiniai, ir įterpimo intonaciją galintys turėti žodžiai nėra sakinio dalimis, stipriai juos suvienodina, subjektyvaus vertinimo reikšmė ir vieniems, ir kitiems būdinga, todėl yra pakankamas pagrindas skirti juos panašiai. O tai, kad dalis modaliniams priskiriamų žodžių negali eiti sakinio dalimis, nėra labai reikšminga (todėl jie ir nėra privalomai skiriami). Mokiniui būtų naudingiausia skirti viską, kas turi įterpiniams būdingas reikšmes ir nėra sakinio dalimis. Norėdamas neskirti pasirenkamai skiriamų žodžių, jis turi atpažinti juos ir nepainioti su tikraisiais įterpiniais. Sintaksiškai modaliniai žodžiai nelaikomi įterpiniais, ir taisyklėje sakoma, kad galima juos skirti norint suteikti įterptinį pobūdį, tad įterpinių aptarimo keisti nereikia.

Leidžiant fakultatyviai skirti modalinius žodžius susidarė dar vienas sunkumas. Dalis šitai grupei priskiriamų žodžių yra dalelytės (*taigi, mat, antai, esą* ir kt.). Anksčiau, kai šito sąrašo žodžių nebuvo galima skirti, nebuvo aktualu, kad kitos panašios dalelytės nepateko į jį – visos jos nebuvo skiriamos. Leidus fakultatyviai skirti, jų painioti nebegalima, o paskirtis sakinyje yra panaši, plg. *antai* ir *ana, štai, aure*. Formuluojuojant taisyklę buvo pasiremta ankstesniu Kalbos komisijos nutarimu nesuradus aiškesnių atrankos kriterijų ar nesutarus dėl jų. Teks tuos skirtumus įsidėmėti, kaip įsidėmime, tarkim, dalelytės *beje* skyrimą. Reikėtų dar pridurti, kad 2000 m. 8 kl. vadovėlyje įrašyta dalelytė *berods* jau nebebuvo įtraukta į 1997 metų minėtą nutarimą kaip nenorminė, nėra jos ir Dabartinės lietuvių kalbos žodyne. 2006 m. vadovėlyje jos jau nėra.

Nebe skyrybos, o sintaksės dalykas, kad palyginamosios konstrukcijos su *kaip ir* (bet be atliepiamųjų žodžių!) taisyklėse laikomos aiškinamosiomis sakinio dalimis su jungiamaisiais žodžiais, skiriamomis privalomai (4.1 punktas) (*Po vidų, kaip ir po lauką, bėgiojo vaikai*). Anksčiau jos buvo laikomos palyginamaisiais įterpiniais.

Taisyklėse minimi išspraudai iš tikrųjų yra kiek kitokie įterpiniai – savarankiškesni, kai kada panašūs į pridūrimą, todėl ir būdingesni skiriamieji ženklai yra skliausteliai. Vadovėlių pavyzdžiuose jų yra, yra ir komentaras (Čepaitienė, Palubinskienė 2006, p. 148), tad galima nekreipti dėmesio į taisyklėse esantį sintaksinio reiškinių suskaidymą ir dviejų sąvokų vartojimą.

Sudėtiniai sakiniai

Taisyklėse sudėtiniai sakiniai aptariami pradedant prijungiamaisiais, kaip artimesniais vientisiniam sakiniui, nors kitos sudėtinių sakinių rūšys turi ryškesnius sudėtinių sakinių požymius.

Prijungiamųjų sakinių šalutinių dėmenų skyrimo taikyti prie mokyklinių vadovėlių neprireikia, nes mokykloje neįprastesnės sandaros ar retesnės skyrybos atvejai neaptariami. Tačiau mokinių kuriamuose tekstuose gali pasitaikyti visokių atvejų, tad naudinga aptarti kai kuriuos interpretacijos niuansus ar padarytus nežymius pakeitimus.

Vien jungiamąjį žodį turintys šalutiniai dėmenys pagal skyrimo būtinumą yra padalinti į skirtingas taisyklių grupes: sakinio ar jo dėmens pradžioje einantys skiriami būtinai, o pabaigoje – pasirinktinai, pvz.: *Visiems buvo aišku, kad darbus reikia tučtuojau sustabdyti; Kaip, nė vienas iš susirinkusių nežinojo; Visi vengė su juo bendrauti, tačiau kodėl, niekas aiškiai negalėtų pasakyti* (antrajame pavyzdyje kablelio po *tačiau* rašymą reguliuoja pasirenkamosios skyrybos taisyklė apie susiduriančius šalutinio dėmens jungtukus ar jungiamuosius žodžius su prieš juos einančiais jungtukais ar jungiamaisiais žodžiais – 10.1); *Garsą skleidė kažkas girdėtas, bet niekaip nesupratom(,) kas*.

Abiejų tipų taisyklėse yra kalbama apie prieš šalutinį dėmenį einančias dalelytes ir kitus panašius žodžius ar jų samplaikas. Jei tie žodeliai kuria išskirties, paaiškinimo ar papildymo santykius, tai išskiriami kartu su šalutiniu dėmeniu pagal bendrąją šalutinių dėmenų skyrimo taisyklę, pvz.: *Bematant sukilo piktžolės, ypač kur rugiai buvo iššutę; Remontas netrukus atsipirks, juo lab kad salę nuomosime; Žiūrovai nenuobodžiavo, juo labiau kad rezultatas ne kartą buvo lygus*. Tokių žodelių sąrašas taisyklėje yra baigtinis (nėra jų išvardijimo pabaigoje ir pan.), tačiau negalima sakyti, kad neįmanoma kai kurių kitų panašių žodžių pavartoti suteikiant šalutiniam dėmeniui minėtų reikšmių, pvz.: *Gruodžio mėnesį, taigi kai šaltis sukaustydavo žemę, pasukdavome ir tuo keliu*. Tokiais atvejais tinka vadovautis panašumu, nors kitokia skyryba (kablelis ir prieš *kai*) galima nesant dalelytės *taigi* tarp išvardytųjų.

Jei vartojamos kitokios dalelytės ar jungiamosios paskirties netekę jungtukai (*net, nė, ne, ir, nei ... nei* ir kt., jų sąrašo nėra, sprendžiame iš šalutinio dėmens intonacijos), išskirti iš abiejų pusių (kartu su dalelyte) ar visai neskirti – renkasi rašantysis, pvz.: *Jis išėjo nepasakęs(,) net kad posėdžio rytoj nebus(,) ir nepaskyręs kito susitikimo laiko; O šis nebelaukė(,) nė ką seniūnas pasakys(,) ir iš tolo skubėjo užtarti; Reikia mokėti(,) ir kaip pasakyti nelaimės ištiktam žmogui; Aš klausiu(,) ne kiek nupirkai, o kiek užmokėjai(,) ir prašau tai suprantamai paaiškinti; Vyrai iš pradžių krapštė pakaušius nežinodami(,) nei ką jam atsakyti, nei kokių būdu galėtų jį užtarti*. Panaši dalelytė gali priklausyti tariniui, nors pavartota prieš šalutinį dėmenį, pvz.: *Užsimanys dar, kad aplinką tvarkytume, ir, be abejo, nemokės už tai*. Vientisa tarinio ir dalelytės intonacija rodo jos inversiją – įprastai turėtų eiti prieš tarinį (*Dar užsimanys, kad...*).

Pasirenkamojo skyrimo taisyklė apie skyrybos ženklą susidūrus šalutinio dėmens jungtukai ar jungiamajam žodžiui su kitu prieš jį einančiu jungtuku ar jungiamuoju žodžiu iš principo liko tokia pat. Tačiau ankstesnėse taisyklėse nebuvo pavyzdžių, kuriuose šalutinis dėmuo eitų po vienaarūšes sakinio dalis jungiančio jungtuko, ir galėjo susidaryti įspūdis, kad tokiam atvejui taisyklė negalioja. Tokiai taisyklei paklūstantys atvejai yra trejopi.

Vienuose kablelis visada rašomas prieš pirmąjį jungtuką ar jungiamąjį žodį ir po šalutinio dėmens, pvz.: *Labiau patiko Henrikas, kuris(,) kai supyksta, nutyla ir lyg sau ima švilpauti; Kvietimą jis jau senokai buvo atsiuntęs, tačiau(,) kai sužinojau visą tiesą, atsisakiau minties važiuoti; Aš būčiau ėjęs, bet(,) kai sužinojau smulkmenas, atsisakiau šios minties*. Paskutiniame sakinyje jungtukas *bet* jungia vienaarūšes sakinio dalis.

Kituose sakiniuose prieš pirmąjį jungtuką kablelis gali būti nerašomas (sudedamojo ir skiriamojo sujungimo atveju), pvz.: *Šiandien apsiniukę jau nuo pat ryto(,) ir(,) jei oras nepagerės, pradrybsosiu namie visą dieną; Po kiemą vaikštinėdavo kalakutas(,) arba(,) jei saulė pašviesdavo, pasirodydavo katinas ant suoliuko*. Nerašant galimų nerašyti kablelių, liktų tik vienas – šalutinio dėmens gale.

Pavartojus šalutinį dėmenį po vienaarūšes sakinio dalis jungiančio sudedamojo ar skiriamojo jungtuko, privalomas kablelis bus tik šalutinio dėmens pabaigoje, tarp jungtukų galėsime rinktis, o prieš abu jungtukus kablelio negalės būti, pvz.: *Seniūnas atsistojo prieš susirinkusiuosius ir(,) kai triukšmas šiek tiek aprimo, neryžtingai pradėjo; Ji pasirinkdavo grybų ar(,) jei netingėdavo pašliaužioti po šlapias vietas, gana gražių spanguolių*. Nesirenkant ženklo šalutinio dėmens pradžioje vėl lieka vienas ženklas šalutinio pabaigoje.

Antrasis ir ypač trečiasis variantai ne visai deri su bendra skyrimo nuostata, kad išskiriamosios sakinio dalys skiriamos iš abiejų pusių arba visai neskiriamos, jei taisyklės leidžia neskirti. Tai gali klaidinti ir nustatant sakinio sandarą. Bet keisti galiojusią taisyklę nebuvo nuspręsta, nors dėl to

diskutuota buvo nemažai. Kaip minėta, kitu šalutinio dėmens variantinio skyrimo atveju (su *net, nė...*) pasirinktas nuoseklesnis skyrimo būdas – visai neskirti arba skirti iš abiejų pusių.

Pagrįstai paskutiniuose vadovėliuose atsisakyta lyginamųjų konstrukcijų temos, kadangi tai iš esmės raiškos planui priklausantis dalykas. Tiesa, reikėtų atriboti palyginimą ir lyginamuoju būdu išreiktas sakinio dalis ar dėmenis. Palyginimas yra pažyminį ar būdvardišką tarinio vardinę dalį išplečiantis komponentas ir dėl jo skyrybos nėra kokių nors keblumų – jis visada neskiriamas, plg.: *Apskrita lyg diskas saulė tiesiog kepinte kepino; Per tą laiką Agnutė užaugo aukšta ir liekna kaip liepa*. Panašiai interpretuotinos ir lyginamosios sakinio dalys po aukštesniojo laipsnio būdvardžio arrieveiksmio, pvz.: *Loviai buvo ilgesni negu žmogaus ūgio; Daugiau kaip dešimt kilometrų jis nebūtų nuvažiavęs*. Beveik visi kiti raiškos lyginamuoju būdu atvejai niekuo nesiskiria nuo kitų tam tikros sakinio dalies raiškos būdų. O jei raiška neturi įtakos skyrybai, ji tiesiog neapartinėjama. Todėl nėra pagrindo minėti, kad skiriamas palyginamuoju būdu išreiktas šalutinis dėmuo ar aiškinamoji (tikslinamoji) aplinkybė – jie skiriami ne dėl to, kad išreikti lyginamuoju būdu.

Tačiau įprastų sakinio dalių santykių neatitinka lyginamosios konstrukcijos su atliepiamaisiais žodžiais. Vienur jos laikomos sakinio dėmens užuomazgomis (plg. Vasiliauskienė 2002, p. 78), kitur – nepilnaisiais sakiniais (Labutis 1998, p. 374), ir tuo artimos prijungiamiesiems sudėtiniams sakiniais. Formaliai jos neatitinka nei neskiriamų, nei skiriamų sakinio dalių, todėl ir leidžiama pasirinkti, plg.: *Naujasis skyrius vadovas nėra toks demokratiškas(,) kaip ankstesnysis(,) ir mažiau bendrauja su pavaldiniais; Jis nuolat kalbėdavo apie tokias vertybes(,) kaip atsakomybė, darbštumas(,) ir savo pavyzdžiu rodė, kaip tai svarbu kiekviename žingsnyje; Jis užaugo toks pat aukštas(,) kaip ir kiti broliai; Maniau, kad tu šito valgio negalėsi taip pataisyti(,) kaip mano virėjas; Jis nenuplauks tiek(,) kiek aš*. Tokiems atvejams turėtų priklausyti ir lyginamosios konstrukcijos, neturinčios, bet galinčios turėti atliepiamuosius žodžius, pvz.: *Sukčių užklupta, teisybė neskėsčios rankomis, negūžčios pečiais, neūš(,) kaip sugedęs radijas*. Kaip periferinis ir dar pasirenkamosios skyrybos atvejis, jis galbūt netrauktinas į vadovėlius, bet dažnas tekstuose, todėl mokytojas turėtų būti pasirengęs komentuoti iškilus abejonėms.

Sujungiamojo sakinio skyryboje jokių pakitimų nėra. Tačiau bejungtukio sakinio skyrybos taikymas turbūt sukels sunkumų. Visa bėda, kad bejungtukio sakinio dėmenų santykiai labai įvairūs, griežtesnės ribos tarp vienokiais ir kitokiais ženklais skiriamų dėmenų nėra, tik tendencijos. Griežtai apibrėžti ir ypač vertinti pagal tendencijas būtų neteisinga, todėl formuluotėje yra *paprastai, dažniau*. Į privalomasias taisykles bejungtukiai sakiniai pakliūva todėl, kad dėmenis atskirti reikia. Rašančiajam skyrybos ženklus sunkumų nebus, nes prasminiai santykiai yra susiję su tam tikrais ženklais ir tuos polinkius žinodamas jis parinks tinkamą ženklą. Bet vertinančiajam teksto skyrybą teks susitaikyti su tokia skyryba, kai išvardijimo santykiais susiję dėmenys gali būti atskirti dvitaškiu ar akivaizdus aiškinimas – kableliu. Nebent mokymo reikalams būtų taikoma kažkada kalbos taisyklingumui taikyta trūkumo sąvoka. Bet turbūt susidurtume su ta pačia problema – kur yra trūkumo ribos.

Apskritai nė vienas aiškinimas sudėtinių sakinių temose neprieštarauja patvirtintoms taisyklėms, tad dėl vadovėliuose pateiktos medžiagos keblumų nekyla. Gal tik reikėtų komentarų 9 klasės vadovėlyje (Dobrovolskis, Koženiausienė, Mikulėnienė 2005, p. 33–34) kartojimo temoje prie sudėtinių sujungiamųjų sakinių. Jų skyryba nebeprimenama, o sudedamojo ir skiriamojo sujungimo pavyzdžiai pateikti tik su kableliais, fakultatyvaus skyrimo neparodyta. Tolesnėse užduotyse prašoma paaiškinti skyrybą ir galimus jos variantus, tačiau jose taip pat nėra nė vieno sudedamojo ar skiriamojo sakinio be ženklo. Tad tiktų aiškiai atskirti pasirenkamosios skyrybos sakinių tipus nuo privalomosios.

Tiesioginė kalba ir citatos

Tiesioginės kalbos ir citatų skyryboje mažai kas keitėsi. Šio skyriaus taisyklės yra išdėstytos kiek kitu principu negu vadovėliuose ar ankstesnėse taisyklėse – labiau pagal ženklus, o ne pagal autoriaus žodžių ir tiesioginės kalbos ar citatos išsidėstymą. Svarbesnis pasikeitimas – taško vieta

po kabutėmis skiriamos tiesioginės kalbos: jei tokios tiesioginės kalbos sakinyš baigiasi tašku, tai jis rašomas prieš uždaramąsias kabutes, kaip ir atitinkamu citatos atveju, pvz.: *Jonelis verkdamas pasakė: „Daugiau aš neisiu į darželį.“* Citatose taškas prieš kabutes buvo rašomas ir anksčiau. Derėtų atkreipti dėmesį, kad cituojama teksto dalis gali būti įtraukta į sakinį įprastais sakiniui sintaksiniais ryšiais. Tada tokia citata, atsidūrusi sakinio pabaigoje, išskiriama kabutėmis, o po jų rašomas viso sakinio pabaigos ženklas, pvz.: *Šitą pažadą pakartojo apaštalas Paulius, sakydamas, kad „visi esame viena duona ir vienas kūnas“.*

Citatų skyrimo taisyklėse nauja tai, kad aiškiai suformuluota galimybė citatą parodyti pakeistu šriftu ar kitais grafiniais būdais. Bet skirtingai nuo paplitusios praktikos, taisyklės leidžia išskirti grafiniu būdu neatsisakant kabučių (13.1). Skyrimo būdų sudvejinimo būta ir ankstesnėse taisyklėse: buvo leidžiama ilgesnę citatą rašyti nauja eilute (žinoma, ir skirti kabutėmis), o tai jau grafinis citatos žymėjimas, nes apskritai citatos rašomos toje pačioje eilutėje. Buvo galima atsisakyti tokio skyrimo ir skyrimą kabutėmis bei žymėjimą grafiniu būdu palikti kaip du alternatyvius variantus. Buvo pasirinktas kitas kelias: leista skyrimą kabutėmis papildyti bet kokiais grafinio žymėjimo būdais – nauja eilute, toliau nuo paraštės atitrauktomis visomis citatos eilutėmis, šrifto dydžiu, šrifto stiliumi ar dar koku būdu, jei kas sugalvotų. Tokiais atvejais lyg ir dubliuojamas citatos žymėjimas. Bet rašantysis gali pasirinkti tik vieną žymėjimo būdą. Vis dažniau atliekant užduotis kompiuteriu, tai darosi aktualu ir mokykloje.

Rašant referatus ar kitus panašius rašto darbus po citatų prireikia nurodyti šaltinį. Jos sintaksiškai interpretuotinos kaip įterpiniai ir taisyklėms įtakos negali turėti. Nuoroda citatai nepriklauso, tad prieš kabutes negali būti. Jei citata neįeina į sakinio sandarą, tai ji baigiama reikiamu ženklu, po jo einančiomis kabutėmis ir tik po kabučių pateikiama nuoroda, pvz.: *Vienas pirmųjų stilistikos vadovėlių lietuvių kalba autorių M. Gustaitis rašė: „Be išlavinto kalbingumo labai svarbu turėti visuomenėje pasitikėjimo, įgyto kilniais darbais ir tiesiu būdu. Patikimas kalbėtojas jau pačiu savo asmenim, pačiu pasirodymu lenkia klausytojus.“* (Gustaitis 1923, 166) *JAV retorikos specialistas R. Nelsonas tvirtina, kad retorikos pagrindas yra etika. Taigi nuoroda atsiduria tarp autoriaus sakinių. Už nuorodos taškas (ar kitas ženklas) gali būti tik tada, kai citata yra sakinio atkarpa, pvz.: *Dar Sokratas yra taikliai pasakęs, kad „tarp žmonių, siekiančių pagarsėti iškalba bei valstybės veikla, yra tokių, kurie viliasi, jog čia gebėjimai patys nukris iš dangaus – be pasirengimo, be kantraus darbo“* (Antikos pedagogai 1991, 52–53). Ženkilai nuorodos viduje yra susitarimo dalykas, neretai leidyklos nustato savo tvarką. Bendros tvarkos nėra nustatyta, tik svarbu nuosekliai laikytis pasirinktos skyrybos.*

Taisyklių pakeitimai ir užduotys

Kadangi daugeliu atvejų skyrybos pasikeitimai yra susiję su laisvesne skyryba vietoje buvusios privalomos, vadovėlių užduotys iš esmės tinka nepakeistos, tik keičiasi aptariamų atvejų komentarai.

Paprasta su tomis užduotimis, kuriose prašoma įrašyti trūkstamus, reikiamus, praleistus skyrybos ženklus. Ko bus mokomasi einant skyrybos temas, tai ir bus įrašoma. Jei pamokose bus kalbama tik apie privalomąją skyrybą, privalomai neskiriamus atvejus mokiniai tiesiog praleis. Kitose užduotyse prašoma paaiškinti, kodėl skiriami ar neskiriami paryškinti žodžiai. Tokios užduočių formulotės yra kiek dviprasmiškos: gali reikšti „reikia arba negalima“ arba „teksto autoriaus yra skiriami ar neskiriami“. Jei suprastume antrąją reikšmę, tai tuos atvejus, kurie buvo griežtai skiriami, o dabar pasirenkamai, komentuosime kaip autoriaus pasirinkimą. Bet greičiausiai tokia formulotė suprantama kaip privalomai skiriamų ar neskiriamų atvejų komentarai, juolab kad ir taisyklėse ar skyrimo apibūdinimuose vartojama ta pati neveikiamojo dalyvio forma. Tada reikia papildyti užduotį dalimi „gali būti skiriami“ arba atrinkti sakinius su privalomosios skyrybos atvejais.

Panašiai teks elgtis ir su užduotimis, kuriose prašoma paaiškinti, kas skiriama pažymėtais (paprastai sunumeruotais) skyrybos ženklais – atrinkti tik privalomosios skyrybos atvejus arba reikalauti komentuoti pasirinkimą, jei ženklo rašymas yra iš pasirinkamosios skyrybos taisyklių.

Visais atvejais svarbu suderinti teorinio skyrybos aptarimo ir užduočių turinį. Jei taupydamas laiką mokytojas aptarinės tik privalomąją skyrybą, užduotyse negalima reikalauti pasirinkimo komentarų. Tuomet daugiau atidumo ir darbo bus panaudojant užduočių medžiagą. Jei tai, kas pasidarė pasirenkama iš esančių vadovėlyje taisyklių, bus kaip nors aptarinėjama, tai užduotyse mažai ką tereikės keisti.

Yra viena kita užduotis, kurioje pateikiamas lyg mokytojo taisytas tekstas ir sužymėtos klaidos. Jas tiktų panaudoti aiškinant, kas pasikeitė skyryboje, būtų lyg kartojimo užduotis. Bet tik tada, jei apskritai pasikeitimai planuojami aptarinėti. Daugiau ar mažiau aiškinti pasirenkamosios skyrybos atvejus, parodyti vienu kitu pavyzdžiu, kiek ji svarbi tekstui, būtų naudinga, pratintų prie sąmoningesnio skyrybos ženklų vartojimo, verstų pagalvoti, kaip skyrybą panaudoti geresniam tekstui sukurti.

Keisčiausiai atrodys tos skyrybos temos, kuriose visi atvejai iš privalomosios virto pasirenkamąja skyryba: brūkšnys tarp veiksnio ir tarinio, tikslinamųjų aplinkybių skyrimas. Galima pakalbėti apie tendencijas, paanalizuoti, kaip atrodo labiau skiriami ar labiau neskiriami atvejai, kuo jie skiriasi ir kada naudingesni. Tačiau ir mokytojų, ir mokinių aiškinimai turėtų būti tokie, kad nepavirstų viskas vėl privaloma. O užduočių reikės tik vienos kitos – parodyti skyrimo polinkiams.

Pateiktoji vadovėlių temų analizė atkreipia dėmesį tik į vieną mokytojų rūpesčio dalį – į skyrybos temų aiškinimą ir įtvirtinimą. Atidaus mokytojų žvilgsnio ir tuoj pat reikia mokinių rašomiems tekstams. Jie jau dabar negali būti vertinami ne pagal naujas taisykles, nepaisant to, kada atitinkama tema bus einama.

Literatūra

- Čepaitienė G., Palubinskienė E. 2006: *Lietuvių kalba. Vadovėlis VIII klasei. Antroji knyga*. Kaunas: Šviesa.
- Dobrovolskis B. 1998: *Lietuvių kalba. Vadovėlis VIII–IX klasei*. Kaunas: Šviesa.
- Dobrovolskis B., Koženiauskienė R., Mikulėnienė D. 2006: *Lietuvių kalba. Vadovėlis X klasei*. Kaunas: Šviesa.
- Dobrovolskis B., Koženiauskienė R., Mikulėnienė D. 2005: *Lietuvių kalba. Vadovėlis IX klasei*. Kaunas: Šviesa.
- Labutis V. 1998: *Lietuvių kalbos sintaksė*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
- LKRS 1992: *Lietuvių kalbos rašyba ir skyryba*. Ats. red. A. Valeckienė. Vilnius: Mokslas.
- LKŽ 1998: *Lietuvių kalbos žinynas*. Sud. P. Kniūkšta. Kaunas: Šviesa.
- Palubinskienė E., Čepaitienė G. 2000: *Lietuvių kalba. Vadovėlis VIII klasei*. Kaunas: Šviesa.
- Statkevičienė J. 2003: *Praktinė skyryba*. Vilnius: Gimtasis žodis.
- Vasiliauskienė V. 2002: *Probleminiai lietuvių kalbos rašybos ir skyrybos aspektai. Mokomoji knyga*. Vilnius: Homo liber.